

Adam Fijałkowski

ORCID: 0000-0002-1049-875X

Uniwersytet Warszawski
Wydział Pedagogiczny

**PROFESOR TADEUSZ BIEŃKOWSKI
– FILOLOG KLASYCZNY, HISTORYK NAUKI I OŚWIATY
– SZKIC DO PORTRETU KOMENIOLOGA**

**PROFESSOR TADEUSZ BIEŃKOWSKI – A CLASSICAL PHILOLOGIST,
HISTORIAN OF SCIENCE AND EDUCATION – AN OUTLINE
OF THE KOMENIOLOGIST’S PORTRAIT**

DOI: 10.5604/01.3001.0013.6266

Streszczenie: Prof. Tadeusz Bieńkowski był wybitnym polskim komeniologiem, filologiem klasycznym, historykiem nauki. Ukończył filologię klasyczną na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie także obronił pracę doktorską pisaną pod kierunkiem prof. Kazimierza Kumanieckiego. Przez całe swe życie zawodowe związany był z Polską Akademią Nauk w Warszawie - najpierw z Instytutem Badań Literackich, a następnie z Instytutem Historii Nauki, Techniki i Oświaty (obecnie: Instytutem Historii Nauki im. L. i A. Birkemajarów). Jego znajomość języków starożytnych umożliwiała mu lekturę i analizę wszystkich łacińskojęzycznych tekstów Jana Amosa Komeńskiego. Jego wieloletnia współpraca z komeniologami z Czechosłowacji, w szczególności z Czechosłowackiej Akademii Nauk w Pradze, ułatwiała wpisanie się w ówczesne światowe kierunki badań nad życiem i dziełem Jana Amosa Komeńskiego i jego recepcją w krajach Europy Środkowo-Wschodniej - także w szerszym kontekście historii nauki i kultury humanistycznej XVI-XVII wieku w całej Europie. Prof. Bieńkowski pisał zwięzłe, ale bardzo erudycyjne, krytyczne i oryginalne opracowania o charakterze syntetycznym, które do naszych czasów mogą być punktem wyjścia i inspiracją dla kolejnych pokoleń badaczy.

Słowa kluczowe: Bieńkowski, historia kultury, historia nauki, Komeński, komeniologia polska

Abstract: Professor Tadeusz Bieńkowski (1932-2015) was one of the most important Polish specialists on the life and work of Jan Amos Comenius. He did not say that he was a komeniologist. He was a classical philologist, historian, historian of science and education at the University of Warsaw and at the Polish Academy of Science – Institute for the History of Science. He was an expert on the humanistic literary and school culture of the 16th-17th centuries. So he could look at Comenius' work in the broader, humanistic context of the era. Tadeusz Bieńkowski did not write extensive books and did not want to repeat textbook findings. It is enough to mention that

his book *Komeński w nauce i tradycji* (Comenius in science and tradition) contains of only 98 pages. Tadeusz Bieńkowski wrote some 40 years ago in the introduction to this book, among other things, that „The interpretation efforts of several generations of researchers has almost completely exhausted problems in Comenius’ pedagogical activity. [...] The recent focus of interest towards the issues of the history of science and culture has opened up the possibility of showing Comenius’ works and views on a different cultural context, in the context of tendencies and transformations of 17th-century European scientific thought”. One can see here Tadeusz Bieńkowski’s constant search to discover something new, to join the international current of research, to enter the history of education in a broader historical context – the history of science and culture. On one hand, the professor wanted to show his own interpretation of Comenius’ works in the context of the history of culture, on the other – his reception, especially in Poland and in Central Europe. His books were very erudite, but very concise, written in beautiful and understandable language. He was able to name and evaluate phenomena, formulate a synthesis, compare critically, show a broad context.

Keywords: Bieńkowski, history of culture, history of science, Comenius, Polish comeniology

Profesor Tadeusz Bieńkowski (1932-2015) należał do grona najważniejszych polskich znawców życia i twórczości Jana Amosa Komeńskiego. Był filologiem klasycznym, historykiem, historykiem nauki i oświaty. Był znawcą humanistycznej kultury literackiej i szkolnej XVI-XVII wieku. Mógł więc patrzeć na twórczość Komeńskiego w szerszym, humanistycznym kontekście epoki.

Prof. Tadeusz Bieńkowski
(fotografia z lat 70. XX w.)

Tadeusz Bieńkowski urodził się w Warszawie, 26 czerwca 1932 r.¹ Jego ojciec Czesław był listonoszem, a matka Helena pracowała przed wojną w fabryce chemicznej, a po wojnie – w Państwowym Wydawnictwie Rolniczym i Leśnym. Gdy Tadeusz miał pół roku, zmarł jego ojciec, a wychowywaniem zajmowała się sama matka. Nie lubił wspominać lat wojny, okupacji i powstania warszawskiego, które spędził w Warszawie. W ankiecie personalnej z 1954 r. pisał, że nie należał do AK i żadnych innych organizacji. 6 października 1944 r., to jest już po upadku powstania warszawskiego, został wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec, do miejscowości

---

¹ Dane na podstawie materiałów w teczce personalnej prof. Tadeusza Bieńkowskiego w Instytucie Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Mohringen koło Northeim, w pobliżu Getyngi, gdzie był przymusowym pracownikiem kolejowym Deutsche Reichsbahn. Do Polski powrócił dopiero w maju 1946 r. Najpierw, do 1947 r., mieszkał w Częstochowie. W 1948 r. wrócił wraz z matką do Warszawy. Jako licealista, w lecie 1950 r., odbył nawet dwumiesięczną służbę w 55 brygadzie SP (Służby Polsce), biorąc udział w budowie Nowej Huty. W roku 1951 zdał maturę w Państwowym Gimnazjum i Liceum im. Stefana Batorego w Warszawie. Uczyli go pewnie między innymi ci sami nauczyciele, którzy uczyli przed wojną bohaterów książki *Kamienie na szaniec*.

W latach 1951-1955 Tadeusz Bieńkowski studiował filologię klasyczną na Uniwersytecie Warszawskim. Tytuł magistra uzyskał 24 czerwca 1955 r. Już w kwietniu 1955 r., czyli jeszcze przed egzaminem magisterskim, rozpoczął pracę w Instytucie Badań Literackich PAN, w Pracowni Bibliografii Staropolskiej. Jego pierwsze publikacje ukazały się już rok po skończeniu studiów, w 1956 r., i to w zasłużonych filologicznych czasopismach naukowych: *Joachimi Bilscii Carmen Q. I. Proteus de clade Gedanensium*, (Bieńkowski, 1956) oraz *XVI-wieczny rękopis przekładu Moraliów Plutarcha* (Bieńkowski 1956a). W IBL PAN uczestniczył w przygotowaniu bibliografii Andrzeja Frycza Modrzewskiego oraz tomu bibliografii dramatu staropolskiego.

Stopień doktora nauk humanistycznych uzyskał 12 czerwca 1962 r. na Wydziale Filologicznym UW na podstawie pracy – wydania poezji łacińskiej Joachima Bielskiego (1540-1599) pt. *Joachimi Bilscii carmina latina nunc primum in unum volumen collecta* – pod kierunkiem prof. Kazimierza Kumarnieckiego. Pracę doktorską opublikował w PWN, w tym samym roku (Bieńkowski, 1962). 25 czerwca 1962 r. prof. Alodia Kawecka-Gryczowa w następujący sposób uzasadniała przeniesienie Tadeusza Bieńkowskiego na wyższe stanowisko adiunkta: „Dr Bieńkowski jest pracownikiem bardzo cennymi użytecznym w Pracowni ze względu na swe zainteresowania literaturą polsko-łacińską XVI-XVII w. Na marginesie swych zajęć w Pracowni i w związku z nimi zgłosił kilka artykułów dotyczących wpływów literatury klasycznej na polski dramat szkolny. Kandydat wykazuje umiejętność wydobywania problematyki naukowej i sporo pasji badawczej (...)” oraz „(...) Postawa moralna i społeczna nie budzi zastrzeżeń”. Już wtedy widać więc było zainteresowanie Tadeusza Bieńkowskiego dramatem w szkołach humanistycznych, a więc także historią wychowania.

30 czerwca 1963 r. został przeniesiony na własną prośbę do Działu Literatury Staropolskiej IBL PAN. Jego zainteresowania i prace badawcze dotyczyły teraz poezji polsko-łacińskiej, recepcji antyku w kulturze polskiej oraz

dziejów dramatu staropolskiego. W 1967 r. przedstawił Radzie Naukowej IBL PAN książkę pt. *Fabularne motywy w dramacie staropolskim i ich rola ideowa: studium z dziejów kultury staropolskiej* (Bieńkowski 1967) jako rozprawę habilitacyjną. 28 marca 1968 r. uzyskał stopień naukowy docenta w zakresie historii literatury nadany przez Radę Naukową IBL PAN, a 1 września 1969 r. – stanowisko samodzielnego pracownika naukowo-badawczego w tym instytucji i pozostał tam do sierpnia 1975 r. Opublikował tu jeszcze swe prace: *Antyk w kulturze staropolskiej* (Bieńkowski 1976) oraz *Problematyka nauki w literaturze staropolskiej od XVI do XVIII wieku* (Bieńkowski 1968). Ta ostatnia sugeruje już rosnące zainteresowanie Tadeusza Bieńkowskiego historią nauki w tym czasie.

1 września 1975 r. Tadeusz Bieńkowski przeszedł za porozumieniem stron do Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki (obecnie: Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów) PAN, gdzie pracował nieprzerwanie do 31 grudnia 2002 r. Było to wprawdzie w tym samym budynku, to jest w Pałacu Staszica, ale profil IHNOiT PAN różnił się od profilu naukowego IBL PAN. Tu rozwinęły się zainteresowania Tadeusza Bieńkowskiego historią nauki i historia wychowania i Komeńskim, tu powstała jego pierwsza książka komeńsiologiczna pt. *Komeński w nauce i tradycji* (Bieńkowski 1980); tu w 1983 r. uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1992 r. – tytuł profesora zwyczajnego.

Tadeusz Bieńkowski nie pisał książek obszernych i nie chciał powtarzać podręcznikowych ustaleń. Dość wspomnieć, że wspomniana wyżej książka *Komeński w nauce i tradycji* liczy zaledwie 98 stron. Tadeusz Bieńkowski pisał już 40 lat temu we wstępie do tej książki między innymi, że „Dotychczasowy wysiłek interpretacyjny kilku już generacji badaczy doprowadził do zupełnego niemal wyczerpania problemów w dziedzinie działalności pedagogicznej Komeńskiego. [...] Zaznaczający się w ostatnich latach zwrot zainteresowań ku problematyce dziejów nauki i kultury otworzył możliwości ukazania dzieł i poglądów Komeńskiego na nieco innej płaszczyźnie, w kontekście tendencji i przeobrażeń XVII-wiecznej europejskiej myśli naukowej” (Bieńkowski 1980: 5). Widać tu nieustanne poszukiwania Tadeusza Bieńkowskiego do odkrywania czegoś nowego, do włączania się w międzynarodowy nurt badań, do wpisywania dziejów wychowania w szerszy kontekst historyczny – dziejów nauki i kultury. Profesor chciał z jednej strony ukazać własną interpretację dzieł Komeńskiego w kontekście dziejów kultury, z drugiej – jego recepcję, w szczególności w naszym kraju. Jego książki były bardzo erudycyjne, ale bardzo zwięzłe, pisane pięknym i zrozumiałym językiem. Profe-

sor umiał nazwać zjawiska i ocenić je, sformułować syntezę, krytycznie porównać, ukazać szeroki kontekst.

Aby realizować tak sformułowany pomysł badań, Profesor angażował się we współpracę międzynarodową – w szczególności komeniologami Martą Bečkovą i Dagmarą Čapkovą z Instytutu Pedagogicznego Czechosłowackiej Akademii Nauk (Pedagogický Ústav ČSAV). Takie warunki stwarzała współpraca tego instytutu z IHNOiT PAN. Od 1977 r. wyjeżdżał na konferencje lub kwerendy do Czechosłowacji. Owocem tej współpracy były między innymi książki: *Znajomość dzieł Jana Amosa Komeńskiego na ziemiach czeskich, słowackich i polskich* (Bečkova, Bieńkowski, Čapkova 1991), którą opracował z Martą Bečkovą i Dagmarą Čapkovą z Pragi oraz *Komeński a współczesność: materiały polsko-czechosłowackiej konferencji metodologicznej...* (Bieńkowski 1977). W pierwszej z nich widać wysiłek Profesora ukazania nie tylko myśli i „ducha” dzieł Komeńskiego, ale także ich recepcji, czyli rzeczywistości ich oddziaływania – w szczególności w XVII i XVIII wieku. Recepcja ta wcale nie była przecież tak oczywista, jak by się mogło wydawać w XIX i XX wieku. Druga książka – trochę wbrew tytułowi – nie była próbą ahistorycznego prezentyzmu, ale ukazaniem możliwej aktualności przesłania „ducha” Komeńskiego w ówczesnych czasach.

Tadeusz Bieńkowski angażował się również w badanie dziejów nauki. Napisał monografie: *Wiedza przyrodnicza w Polsce w XVI wieku* (Bieńkowski 1985); był współautorem książek: *Kierunki recepcji nowożytnej myśli naukowej w szkołach polskich 1600-1773* (Bieńkowska, Bieńkowski 1973, 1976), *Kierunki rozwoju nauki* (Bieńkowski, Dobrzycki 1989) oraz *Staropolski świat nauki* (Bieńkowski, Dobrzycki 1998). Pod jego redakcją ukazała się ważna praca zbiorowa o Mikołaju Reju (Bieńkowski, Pelc, Pisarek 1971) oraz o Andrzeju Fryczu Modrzewskim (Bieńkowski 1974). Tłumaczył dzieła Mikołaja Kopernika (Bieńkowski 2007), Fausta Socyna (Bieńkowski 1959), Leibniza (Bieńkowski 1969, 1998), Wawrzyńca Grzymały Goślickiego (1530-1607) (Bieńkowski 2000), Jodoka Ludwika Decjusza (Bieńkowski 1960), Macieja z Miechowa (1457-1523) (Bieńkowski 1972), *Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu* (Bieńkowski, Bartnicka 2000). Profesor często wspominał, że wydał także pisma swego mistrza, prof. Tadeusza Sinko (Bieńkowski, Sinko, Stabryła 1988). To wszystko jedynie książki. Nie zapomnijmy także o dziesiątkach artykułów w czasopismach. Tadeusz Bieńkowski publikował więc naprawdę dużo i był bardzo aktywny naukowo. Przez wiele lat był również członkiem redakcji „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki” przy IHN PAN.

Przy tym zaangażowaniu w życie naukowe Tadeusz Bieńkowski podejmował także prace dodatkowe poza PAN. Najwyraźniej lubił pracę dydaktyczną. W roku 1976/1977 prowadził cykl wykładów nt. „Kierunki rozwoju nauki” w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Olsztynie, później prowadził zajęcia także na Uniwersytecie Śląskim oraz w WSP w Kielcach. Od 1994 r. do przejścia na emeryturę w 2002 r. Tadeusz Bieńkowski pracował także w Wyższej Szkole Humanistycznej (obecnie: Akademii Humanistycznej im. A. Gieysztor) w Pułtusku i w Ciechanowie. Między innymi na użytek zajęć w tej szkole napisał książkę *Jan Amos Komeński o nauczaniu i wychowaniu* (Bieńkowski 1998a). Jest to książka niewielka pod względem objętości (95 stron, 20 cm), ale bardzo umiejętnie i praktycznie porządkująca oraz syntezująca wiedzę na temat Komeńskiego. Także po przejściu na emeryturę, mimo pogarszającego się stanu zdrowia, Tadeusz Bieńkowski prowadził wykłady z często bardzo dużymi grupami studentów. Miał dużo zajęć. Studenci lubili jego wykłady. Mówił bardzo dużo o starożytności i kulturze humanistycznej. Pamiętam, że kiedyś spotkaliśmy się po wykładzie z historii wychowania na korytarzu szpitala w Ciechanowie. Profesor, bardzo zmęczony po wykładzie w jakiejś zupełnie się do tego nie nadającej sali, mówił, że tego dnia wykład był o bitwie pod Akcjum i jej znaczeniu dla kultury starożytnej; a studentkami pedagogiki były tam głównie pielęgniarki...

Rozmawialiśmy z prof. Bieńkowskim głównie podczas spotkań w IHN PAN. Mówiliśmy o Komeńskim, w tym o jego nie najlepszej łacinie (!), o jego podręcznikach i *Consultatio catholica*, o związkach Komeńskiego z humanistyczną kulturą literacką XVI-XVII wieku, o jego oryginalności lub wręcz przeciwnie – o jego wpisywaniu się w humanistyczną tradycję szkolną, o jego lekturach, o dramatach szkolnych jako formie wizualizacji wiedzy literackiej uczniów itd. Profesor wymagał spojrzenia krytycznego, ale i dokładnego, analitycznego; wymagał dobrej znajomości źródeł, zbudowania precyzyjnej syntezy, nazwania rzeczy, obycia z literaturą przedmiotu, ukazania zjawiska w jak najszerszym kontekście – w tym w kontekście literatury starożytnej. Rozmowy z Profesorem były dla mnie bardzo inspirujące: skłaniały do myślenia, do nowych poszukiwań, do dążenia do oryginalności stawianych pytań i udzielanych interpretacji, ale też do wyjazdów na kwerendy – także zagraniczne. Spotkania te wywoływały wprawdzie często niepokój, ale był to w moim przypadku niepokój bardzo twórczy. Profesor nie przywiązywał ludzi do siebie – trochę tak jak zalecał Montaigne: uczył samodzielności, krytycyzmu, budowania swego sądu. Pamiętam, że do pracy nosił garnitur, krawat. Cenił dobre maniere. Utrzymywał zdrowy dystans.

Profesor zmarł w Warszawie, 28 lipca 2015 r. Pogrzeb odbył się na Cmentarzu Północnym w Warszawie. Wkrótce po śmierci Profesora opublikowano wspomnienia o Nim w „Rozprawach z Dziejów Oświaty” (Grochowski 2015).

Bibliografia

- Bieńkowski Tadeusz, *Ioachimi Bilscii Carmen Q. I. Proteus de clade Gedanensium*, „EOS – Organ Polskiego Towarzystwa Filologicznego”, r. XLVII, 1954, z. 1, Wrocław 1956, s. 219-226.
- Bieńkowski Tadeusz, *XVI-wieczny rękopis przekładu Moralioń Plutarcha* (Bieńkowski 1956a) „Meander” 1956, z. 32.
- Bieńkowski Tadeusz, Faust Socyn, *Listy*, t. 1-2, oprac. L. Chmaj, przekł. T. Bieńkowski et al., Warszawa 1959.
- Bieńkowski Tadeusz, Jodok Ludwik Decjusz, *Księga o czasach króla Zygmunta*, przekł. dokonał zespół Koła Naukowego Studentów Filologii Klasycznej UW pod kierunkiem Kazimierza Kumanieckiego, przygot. do dr., wstępem i przypisami opatrzył T. Bieńkowski, Warszawa 1960.
- Bieńkowski Tadeusz, *Joachimi Bilscii carmina latina nunc primum in unum volumen collecta*, ed. Th. Bieńkowski. Academia Scientiarum Polona. Collegium Studiis Clasicis Promovendis, Bibliotheca Latina Medii Aevi et Recentioris Aevi, vol. 7, Warszawa 1962.
- Bieńkowski Tadeusz, *Fabularne motywy w dramacie staropolskim i ich rola ideowa: studium z dziejów kultury staropolskiej*, „Studia Staropolskie”, t. 19, Wrocław-Warszawa 1967.
- Bieńkowski Tadeusz, *Problematyka nauki w literaturze staropolskiej od XVI do XVIII wieku*, „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki”, t. 54, Wrocław-Warszawa 1968.
- Bieńkowski Tadeusz, Gottfried Wilhelm Leibniz, *Wzorzec dowodów politycznych*, przekł. T. Bieńkowski, Warszawa 1969 (wyd. 2: Bydgoszcz 1998).
- Bieńkowski Tadeusz, Pelc Janusz, Pisarek Krystyna, *Mikołaj Rej w czterechsetlecie śmierci*, pod red. T. Bieńkowskiego, J. Pelca, K. Pisarkowej, „Studia Staropolskie”, t. 30, Wrocław 1971.
- Bieńkowski Tadeusz, Maciej z Miechowa, *Opis Sarmacji azjatyckiej i europejskiej*, wstęp H. Barycz, przekł. T. Bieńkowski, posłowie W. Voisé, „Źródła do Dziejów Nauki i Techniki”, t. 19, Wrocław 1972.
- Bieńkowska Barbara, Bieńkowski Tadeusz, *Kierunki recepcji nowożytnej myśli naukowej w szkołach polskich 1600-1773*, cz. 1-2, Warszawa 1973, 1976.
- Bieńkowski Tadeusz (wyd.), *Andrzej Frycz Modrzewski i problemy kultury polskiego Odrodzenia. Praca zbiorowa*, „Studia Staropolskie”, t. 42, Wrocław-Warszawa 1974.

- Bieńkowski Tadeusz, *Antyk w kulturze staropolskiej (1450-1750): główne problemy i kierunki recepcji*, Studia Staropolskie, t. 45, Wrocław 1976.
- Bieńkowski Tadeusz, *Komeński a współczesność: materiały polsko-czechosłowackiej konferencji metodologicznej z okazji XXX-lecia Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej*, Monografie z Dziejów Oświaty, t. 21, Warszawa 1977.
- Bieńkowski Tadeusz, *Komeński w nauce i tradycji*, „Monografie z Dziejów Oświaty”, t. 24, Wrocław-Warszawa 1980.
- Bieńkowski Tadeusz 1985. *Wiedza przyrodnicza w Polsce w XVI wieku*, Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, t. 134, Wrocław-Warszawa.
- Bieńkowski Tadeusz, Sinko Tadeusz, Stabryła Stanisław, *Antyk w literaturze polskiej: prace komparatystyczne*, wybór i oprac. T. Bieńkowski, wstęp S. Stabryła, Warszawa 1988.
- Bieńkowski Tadeusz, Dobrzycki Jerzy, *Kierunki rozwoju nauki*, Warszawa 1989.
- Bečkova Marta, Bieńkowski Tadeusz, Čapkova Dagmar, *Znajomość dzieł Jana Amosa Komeńskiego na ziemiach czeskich, słowackich i polskich*, Warszawa. 1991.
- Bieńkowski Tadeusz, Dobrzycki Jerzy, *Staropolski świat nauki: uczeni i szkoły wobec osiągnięć nowożytnych nauk przyrodniczych*, Warszawa 1998.
- Bieńkowski Tadeusz, *Jan Amos Komeński o nauczaniu i wychowaniu*, Pułtusk 1998a (wyd. 2: Pułtusk 2000).
- Bieńkowski Tadeusz, Wawrzyniec Grzymała Gorlicki, *O senatorze doskonałym księgi dwie, w których są wyjaśnione obowiązki urzędników oraz szczęśliwe życie obywateli i pomyślność państwa (1568)*, przekł. T. Bieńkowski, oprac. M. Korolko, Kraków 2000.
- Bieńkowski Tadeusz, Bartnicka Kalina, *Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu, czyli Ustawa szkolna Towarzystwa Jezusowego (1599)*, wstęp i oprac. K. Bartnicka, T. Bieńkowski, „Archiwum Dziejów Oświaty”, t. 13, Warszawa 2000.
- Bieńkowski T., Mikołaj Kopernik, *Pisma pomniejszych*, do druku przygotował T. Bieńkowski et al., przedm. A. Wyczański, M. Kopernik, *Dzieła wszystkie*, t. 3, Warszawa 2007.
- Grochowski Leonard, *In memoriam. Profesor Tadeusz Bieńkowski (1932-2015). Historyk wychowania, nauki i kultury w świetle koleżeńskich wspomnień*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 52, 2015, s. 11-15.